

STADSRUM FÖR FLER

En kunskapsöversikt
om social utsatthet
i stadsutveckling

JULIA FREDRIKSSON
JOANNA GREGOROWICZ-KIPSAK

CHALMERS

Institutionen för
ARKITEKTUR OCH
SAMHÄLLSBYGGNADSTEKNIK

STADSRUM FÖR FLER

Stadsrum för fler

En kunskapsöversikt om social utsatthet i stadsutveckling

JULIA FREDRIKSSON, JOANNA GREGOROWICZ-KIPSZAK

ISBN elektronisk bok: 978-91-88041-57-9

© Julia Fredriksson, Joanna Gregorowicz-Kipszak, 2024.

Institutionen för arkitektur och samhällsbyggnadsteknik

Chalmers tekniska högskola

SE-412 96 Göteborg

Sverige

Tel: + 46 (0)31-772 1000

Göteborg, Sverige 2024

Förord

Städernas befolkning är blandad och inkluderar personer som periodvis lever i hemlöshet, missbruk och/eller med psykisk ohälsa. I strävan efter en stad för alla behöver kopplingen mellan dessa socialt utsatta grupper och stadsutvecklingen lyftas. Hur kan socialt utsatta människor inkluderas när vi utvecklar staden? Den frågan har varit i fokus i projektet *Mutual Benefits - klok design för ökad trygghet och en stad för alla*. Projektet har drivits av Socialförvaltningen Sydväst i samarbete med Wallenstam, Stena Fastigheter, Chalmers och Stadsmissionen och med finansiering från Vinnova.

Projektet *Mutual Benefits* har fokuserat på två aspekter av stadsutveckling. Dels kring stadsutvecklingsprocessen, där projektet arbetat för att stadens förvaltningar ska inkludera personer med beroendeproblematik och hemlöshet i utvecklingen av staden och att dessa individers behov ska jämföras med andra gruppers behov, dels kring redan byggd och planerad miljö genom platsamverkan. I arbetet med att lyfta hemlösa i stadsutvecklingsprocessen har olika aktörer i staden identifierat behovet av en kunskapsgrund att stå på i olika beslut kring utvecklingsprojekt som berör socialt utsatta i staden. Mot bakgrund av detta fick forskare från Chalmers tekniska högskola 2023 i uppdrag att inom ramen för Mutual Benefits ta fram en kunskapsöversikt som bidrar med kunskapsunderlag kring social utsatthet och stadsutveckling utifrån ett stadsbyggnadsperspektiv.

För rapportens innehåll ansvarar forskargruppen från Chalmers tekniska högskola bestående av Julia Fredriksson, tekn dr, Institutionen för arkitektur och samhällsbyggnadsteknik, samt Joanna Gregorowicz-Kipszak, tekn dr, Institutionen för arkitektur och samhällsbyggnadsteknik. Arbetet har följts av en företrädare för Socialförvaltningen Sydväst, Göteborgs stad, Petter Nilsson, projektledare för Mutual Benefits. Redovisningsmöten har hållits vid tre tillfällen och resulterat i viktiga synpunkter på upplägg och textutkast. Preliminära resultat från arbetet har också presenterats vid en workshop på Chalmers med representanter för Göteborgs stad den 30 maj 2024 samt under Frihamnsdagarna i Göteborg den 29 augusti 2024. Slutliga resultat redovisades under slutkonferensen för Mutual Benefits i Göteborg den 7 oktober 2024.

Författarnas förhoppning är att den kunskap som samlas i denna rapport kan bidra till att stärka det framtida arbetet med att inkludera socialt utsatta personer i stadsutveckling och i skapandet av stadsrum för fler.

Julia Fredriksson & Joanna Gregorowicz-Kipszak

Göteborg, oktober 2024

Innehåll

FÖRORD.....	3
INNEHÅLL.....	4
SAMMANFATTNING.....	5
1 INLEDNING.....	7
BAKGRUND.....	7
SYFTE	7
METOD.....	8
DEFINITIONER OCH AVGRÄNSNINGAR	8
2 FORSKNINGSFÄLT	9
DET OFFENTLIGA RUMMETS BETYDELSE	9
DET OFFENTLIGA RUMMET FÖR VEM?	9
3 ERFARENHETER FRÅN PRAKTIKEN	19
POLITISKA RAMAR.....	19
STADEN SOM HELHET	20
LOKALISERING AV PLATSER FÖR SOCIALT UTSATTA.....	22
UTFORMNING AV PLATSER FÖR SOCIALT UTSATTA.....	27
PROCESS OCH ANDRA FAKTORER.....	30
4 DISKUSSION OCH SLUTSATSER	33
5 REFERENSER.....	36

Sammanfattning

Det offentliga rummet lyfts ofta fram som en plats för alla. Trots denna övergripande idé står dock ofta olika gruppers intressen och behov mot varandra när staden ska utvecklas. Detta kan leda till att vissa gruppers intressen och behov nedprioriteras till förmån för andras. Det gäller inte minst socialt utsatta grupper, såsom personer i hemlöshet, missbruk och psykisk ohälsa. Det finns därför ett behov av att bättre inkludera dessa gruppers önskemål och behov och hantera målkonflikter mellan olika intressen och behov i det offentliga rummet.

Med detta som bakgrund fokuserar denna rapport på socialt utsatta grupper i det offentliga rummet. Syftet är att utifrån ett stadsbyggnadsperspektiv bidra med en kunskapsöversikt kring social utsatthet och stadsutveckling. Kunskapsöversikten belyser befintlig kunskap kring hur hemlöshet och missbruk hanteras och värderas i stadsutvecklingsprocesser med två huvudfokus; dels en sammanställning av relevanta vetenskapliga publikationer, dels en sammanställning av dokumenterade erfarenheter från genomförda stadsutvecklingsprojekt. Framför allt riktas fokus mot hur målkonflikter mellan olika gruppers behov i det offentliga rummet hanteras i stadsbyggnadsprocessen och i den fysiska miljön samt konsekvenserna av olika åtgärder.

Studien bygger dels på en genomgång av vetenskapliga publikationer, främst inom urbanteori, urban geografi, landskap, droger, hälsa och psykologi, dels på en genomgång av olika publikationer som presenterar ett antal nordiska exempel där man arbetat med att inkludera socialt utsatta i stadsutvecklingen. Arbetet har skett i dialog med representanter för Göteborgs stad.

Genomgången av de vetenskapliga publikationerna pekar på att forskningen kring socialt utsatta i det offentliga rummet ofta har fokuserat på hur dessa grupper exkluderas genom lagar, förbud och designstrategier. Kritisk forskning pekar på att denna exkludering är en del av ett ökat fokus på att locka attraktiva grupper till städerna, vilket strider mot idén om allas rätt till det offentliga rummet. Samtidigt finns forskning som nyanserar denna bild och pekar på vikten av att hantera målkonflikter och betonar att övervakning och kontroll ibland kan öka tryggheten även för socialt utsatta. Det finns dock en generell brist på empirisk kunskap kring vad socialt utsatta har för behov och önskemål i det offentliga rummet.

Genomgången av de nordiska exemplen visar på vikten av att arbeta med strategier för socialt utsatta på olika skalnivåer, både på en övergripande kommunal nivå, på stadsdelsnivå och på en lokal nivå. Vidare visar den på vikten av att arbeta med hela stadsutvecklingsprocessen och involvera många olika aktörer, inklusive socialt utsatta. Genomgången lyfter också fram exempel på hur man kan arbeta med placering och utformning av stadsrum för socialt utsatta för att förbättra för de socialt utsatta och samtidigt hantera målkonflikter.

Sammantaget visar studien på vikten av att utgå från allas rätt till det offentliga rummet, men också på nödvändigheten av att kunna kompromissa för att hantera de målkonflikter som kan uppstå mellan olika intressen.

STADSRUM FÖR FLER

1 Inledning

Bakgrund

Det offentliga rummet spelar en central roll i ett demokratiskt samhälle och lyfts ofta fram som en plats där det ska finnas rum för 'alla'. Det är en plats för sociala möten mellan likar, men också en plats där olika grupper med olika intressen och behov möts och behöver samexistera.

Trots denna övergripande idé om ett offentligt rum för alla står dock ofta olika gruppers intressen och behov mot varandra när staden ska utvecklas. Detta kan leda till att vissa gruppers intressen och behov nedprioriteras till förmån för andras. Det gäller inte minst socialt utsatta grupper, såsom personer i hemlöshet och/eller med missbruk och psykisk ohälsa. Trots att socialt utsatta ofta vistas stora delar av dagen i det offentliga rummet och i många fall är helt utlämnade åt att uppehålla sig i det offentliga rummet tas deras intressen och behov ofta inte tillvara i stadsutvecklingsprocesser. I stället är det vanligt att insatser för att begränsa socialt utsatta gruppers användning av platsen sätts in, antingen genom ordningsregler, utformning som försvårar målgruppens användande eller genom att man flyttar på verksamheter riktade till denna målgrupp. Detta då det ofta finns målkonflikter mellan stadens mål att vara en trygg stad för invånarna, en attraktiv stad för företagare, konsumenter och turister och att skapa en stad som inkluderar socialt utsatta.

Det finns med detta som bakgrund ett behov av att utveckla kunskap kring hur man bättre tillgodoser socialt utsatta gruppers önskemål och behov vid utvecklingen av stadens offentliga rum. Vidare finns det behov av att bättre förstå och hantera de målkonflikter som uppstår mellan olika gruppers intressen och behov i det offentliga rummet.

Syfte

Med detta som bakgrund fokuserar denna rapport på socialt utsatta grupper i det offentliga rummet. Syftet är att utifrån ett stadsbyggnadsperspektiv bidra med en kunskapsöversikt kring social utsatthet och stadsutveckling. Kunskapsöversikten belyser befintlig kunskap kring hur hemlöshet och missbruk hanteras och värderas i stadsutvecklingsprocesser med två huvudfokus; dels en sammanställning av relevanta vetenskapliga publikationer, dels en sammanställning av dokumenterade erfarenheter från genomförda stadsutvecklingsprojekt. Framför allt riktas fokus mot hur målkonflikter mellan olika gruppers behov i det offentliga rummet hanteras i stadsbyggnadsprocessen och i den fysiska miljön samt konsekvenserna av olika åtgärder. Därmed är avsikten att skapa ett kunskapsunderlag kring hur samtliga boende och besökare kan uppehålla sig i och använda stadens offentliga rum.

Metod

Arbetet med att ta fram kunskapsöversikten bestod av fyra moment:

1. Sammanställning av vetenskapliga publikationer med fokus på hur social utsatthet hanteras och värderas i stadsutvecklingsprocesser.
2. Sammanställning av relevanta erfarenheter från genomförda projekt med fokus på hur social utsatthet hanteras och värderas i stadsutvecklingsprocesser.
3. Sammanfattande analys av vetenskapliga publikationer och praktiska erfarenheter.
4. Presentationer för och dialog med representanter från Göteborgs stad kring resultaten.

Studien bygger på sökningar i vetenskapliga databaser, framför allt Google Scholar, samt sökningar efter andra internetkällor som presenterar relevanta projekt. Social utsatthet och planering är ett brett forskningsfält som omfattar ett flertal vetenskapliga discipliner. Fokus för denna studie har varit på forskning inom urbanteori, urban geografi, landskap, droger, hälsa och psykologi. Rapporten bygger även på forskningen inom sociologi, kriminologi, rättvisa, politik, kultur, ekonomi och juridik, hemlöshet och etik.

Den genomgångna vetenskapliga litteraturen bygger på fallstudier från både europeiska länder och andra delar av världen, med fokus på Nordamerika och Australien. Vad gäller de fall som studerats närmare och som redovisas i kapitel tre har studien fokuserat på nordiska stadsutvecklingsprojekt där man arbetat med att lyfta fram socialt utsattas användning och behov i det offentliga rummet. En genomgång har gjorts av fall från alla nordiska länder. De fall som redovisas i rapporten kommer från Danmark, Norge och Sverige, med tyngdpunkt på Danmark. Att danska fall fått en framträdande roll i rapporten beror på att på att fallen från Danmark är mest väldokumenterade av de nordiska exemplen, både i den vetenskapliga litteraturen och i andra källor. Arbetet genomfördes i dialog med Petter Nilsson, projektledare för Mutual Benefits, i syfte att kontinuerligt diskutera relevansen av kunskapsöversiktens fokus och möjliga vägar framåt.

Definitioner och avgränsningar

Offentliga rum definieras som platser som är öppna och tillgängliga för allmänheten. Begreppet används brett inom samhällsvetenskapen, men är inte ett juridiskt definierat begrepp. Ett närliggande begrepp till offentligt rum som är en juridisk term är allmän plats. En allmän plats är en gata, en väg, en park, ett torg eller ett annat område som enligt detaljplan är avsett för ett gemensamt behov (Boverket, 2024). Reglerna för allmän plats gäller oavsett vem som äger marken. När det gäller socialt utsatta utgår rapporten från den definition som används i projektet Mutual Benefits. Begreppet syftar på en heterogen grupp som i en given situation lever i hemlöshet och/eller med beroendeproblematik/skadligt bruk av alkohol eller narkotika och/eller psykisk ohälsa (Socialförvaltningen Sydväst, 2024).

2 Forskningsfält

I detta kapitel görs en genomgång av det aktuella forskningsläget kring socialt utsatta i det offentliga rummet. Kapitlet börjar med att brett beskriva hur man ser på det offentliga rummets roll och betydelse inom urbanforskningen, för att sedan fokusera på vem det offentliga rummet utformas för och hur detta påverkar socialt utsatta grupper.

Det offentliga rummets betydelse

Distinktionen mellan offentligt och privat har varit central i den västerländska idétraditionen sedan antiken och betraktas som en av de grundläggande dikotomierna inom västerländskt tänkande (Weintraub, 1997, s. 1). Idén om det offentliga rummet som ett demokratiskt forum har en lång tradition, där stadsrummet ofta fungerar som en symbol för demokrati och medborgarskap. Föreställningen om det offentliga rummet som en plats där alla medborgare kan mötas på lika villkor, oavsett ekonomiska eller sociala skillnader, har spelat en stark roll i denna idétradition (Crawford, 1995).

Sociologen Zygmunt Bauman (2000) lyfter fram det offentliga rummet som en plats för möten mellan främlingar. Diskussionen inom stadsbyggande kring det offentliga rummet och dess roll i staden har de senaste decennierna präglats mycket av en syn på det offentliga rummet som ett vardagsrum där olika grupper kan mötas (Gabrielsson, 2006). Kritiker har dock pekat på att detta innebär en domesticering av det offentliga rummet. Catharina Gabrielsson (2006) menar att det offentliga rummet inte enbart är en social plats för trivsamma möten, utan också har en djup politisk betydelse - en plats där vi också ska konfronteras med andra människor. Inom den akademiska diskussionen om rättvisa städer betraktas det offentliga rummet ofta som en katalysator för att skapa demokratiska städer, en plats som möjliggör en rättvis distribution av resurser, risker och möjligheter. I diskussionen om rätten till staden har det offentliga rummet lyfts fram som en plats där arbetarklassen och socialt marginaliserade grupper har möjlighet att visa motstånd.

Det offentliga rummet för vem?

Forskare och debattörer i en internationell kontext har pekat på att fokus för utvecklingen av det offentliga rummet har förändrats de senaste årtiondena. Många städer i västvärlden riktar idag ett ökat fokus mot att skapa offentliga rum som ska stärka stadens attraktivitet och främja konsumtion, snarare än offentliga rum där medborgare samlas och uttrycker åsikter (Petty, 2016). Samtidigt pekar forskare på att det skett en ökning av straffbetonade åtgärder i det offentliga rummet. Detta innebär att regleringen av det offentliga rummet har ökat, med fler förbud och ökad

STADSRUM FÖR FLER

övervakning och polisiära åtgärder (Roy, 2018). Forskare har pekat på att dessa förändringar drabbar hemlösa särskilt hårt, då de i brist på privat sfär är hänvisade till att leva sitt liv i det offentliga rummet, samtidigt som de ofta uppfattas som en risk för andra som använder det offentliga rummet (Petty, 2016; Roy, 2018).

Kritiker pekar på att denna undanträngning av socialt utsatta grupper kan ske både genom direkta förbud för vissa grupper att vistas på vissa platser och genom mer indirekta åtgärder där man med olika strategier premierar vissa användningar av platsen framför andra (Petty, 2016). Det handlar till exempel om strategier som syftar till att göra innerstäderna ogästvänliga för hemlösa kombinerat med förbud mot att sova eller förvara privata tillhörigheter i det offentliga rummet (Johnsen m.fl., 2021, s. 356; Johnsen & Fitzpatrick, 2010). Detta sker bland annat inom så kallade Business improvement districts (BID), som är en samverkansmodell mellan offentliga aktörer och fastighetsägare, där det finns en tendens att man inom ett BID upprättar regler för vad som gäller i det offentliga rummet som går utöver lagstiftningen (Low & Iverson, 2016).

I USA har många delstater stiftat lagar som försvårar livet som hemlös i staden. Ett av de mer kända exemplen är utvecklingen av New York under 1990-talet, där bland annat nolltolerans mot mindre brottslighet infördes för att skydda allmänheten mot kriminalitet och förebygga oroligheter i det offentliga rummet (Petty, 2016).

Liknande utveckling har också skett i en europeisk kontext, även om det också finns kvalitativa skillnader, där europiska städer tenderar att använda mjukare metoder som är mer fokuserade på att disciplinera hemlösas beteenden än att helt exkludera dem (Roy, 2018; Doherty m.fl., 2008). I flera europiska länder finns dock lagstiftning som förbjuder hemlösa att vistas i stadsområden. Ungern antog år 2011 en lag som tillåter lokala förbud mot uteliggare. Det innebär att det är ett brott som kan ge böter att sova på gatan. 2018 antog Ungern som första land i Europa en lag som förbjuder stadigvarande bosättning på offentlig plats (Nevéus, 2018). I Sverige är det inte olagligt att sova utomhus på allmän plats. Det är dock inte lagligt att bosätta sig på privat mark under en längre period. Polisen kan också avvisa personer som sover utomhus om de till exempel utgör en trafikfara eller hindrar någon allmän verksamhet (Eskilstuna kommun, 2024).

Liksom i en internationell kontext finns det även i en svensk kontext kritiker som menar att det skett en ökad undanträngning av socialt utsatta grupper i stadsrummet. Bland annat menar Catharina Thörn (2011) att dagens planering exkluderar marginaliserade grupper och driver ut dem till stadens periferier. I en studie av Göteborg pekar hon på att Göteborgs fokus är att skapa konsumtionsvänliga innerstäder och samtidigt exkludera marginaliserade grupper från de centrala delarna av staden. Hon menar att även om det offentliga rummet inte direkt är utformat för att vara fientligt mot hemlösa så exkluderas hemlösa mer indirekt genom att stadsutvecklingen alltmer riktas mot att skapa vad som kallas en trivsamt, trygg och ren stad, vilket gynnar en urban medelklass, samtidigt som man gör det allt svårare för hemlösa att använda det offentliga rummet på det sätt de vill och behöver. Thörn menar att den inom planeringen utbredda idén om staden som ett trivsamt vardagsrum bygger på en idé om det offentliga rummet som en friktionsfri plats

STADSRUM FÖR FLER

för möten mellan vänner, snarare än för ett möte mellan främlingar. Hon menar att de strategier som används för att göra det offentliga rummet mer säkert och trivsamt, såsom att ta ner buskar, ta bort offentliga toaletter och skapa nya uteserveringar samtidigt innebär att hemlösa blir mer synliga och sårbara (Thörn, 2011). Thörn menar därmed att idén om stadens centrum som ett trivsamt vardagsrum är sammankopplad med och möjliggör undanträngningen av hemlösa och fattiga från stadens centrala delar.

Doherty m.fl. (2008) har lyft fram utvecklingen av köpcentret Nordstan i Göteborg som ett exempel på hur man begränsat tillgängligheten till det offentliga rummet, då Nordstan sedan år 2004 är stängt under ett antal timmar nattetid. Doherty m.fl. (2008, s. 295) lyfter fram att den formella orsaken till stängningen av köpcentret nattetid var att underlätta städning och reparationer, men att det informellt också fungerade som en lösning på de oönskade aktiviteter som pågick i köpcentret och att det de facto hade en stor inverkan på de hemlösa som använde köpcentret som sovplats. Vidare pekar Doherty m.fl. (2008, s. 301) på att Sverige, liksom många andra europeiska länder, har präglats av en strategi där man tvingat bort hemlösa från centrala staden och ut mot mer perifera områden.

Exkluderande design

Ett begrepp som diskuterats mycket på senare år, både inom forskning och i den mediala debatten, är så kallad exkluderande design¹ (de Fine Licht, 2020; Petty, 2016). Användningen av exkluderande design har setts som en del av utvecklingen mot ett ökat fokus på att locka attraktiva grupper till städerna och samtidigt utesluta oönskade grupper (Petty, 2016).

Begreppet exkluderande design avser designelement i staden som specifikt syftar till att begränsa vissa typer av aktiviteter i stadsrummet, såsom bänkar som är utformade så att de inte går att sova på, metallpluggar som gör att man inte kan sitta eller ligga på vissa platser eller fysiska hinder som gör att man inte kan åka skateboard på till exempel bänkar eller murar. Lösningarna riktar sig mot att hindra vissa typer av beteenden, men kritiseras ofta för att rikta sig specifikt mot att exkludera socialt utsatta grupper från det offentliga rummet, då det till exempel främst är hemlösa som använder bänkar som sovplats.

Kritiken mot denna typ av designlösningar har varit omfattande. Bland annat har man pekat på att exkluderande design visar på en bristande respekt för marginaliserade grupper och att det strider mot idén om alla människors rätt till det offentliga rummet (de Fine Licht, 2017; Johnsen m.fl., 2021). Vidare pekar kritiker på att exkluderande design riktad mot hemlösa personers användning av det offentliga rummet inte bara ska förstås utifrån designlösningarnas lokala påverkan, utan också kan ses som en del av en större strategi att exkludera hemlösa från stadens

¹ I den engelskspråkiga litteraturen används främst begreppet *hostile architecture*, men även andra begrepp förekommer, såsom *disciplinary architecture* och *defensive architecture*.

centrala delar och tvinga ut dem till farligare och mer perifera delar av staden (Rosenberger, 2020).

Även om kritiken mot övergången mot ett mer straffbetonat perspektiv på socialt utsatta i staden varit omfattande, både inom forskning och den offentliga debatten, finns också forskare som pekar på vikten av att nyansera bilden av utvecklingen mot en ökad exkludering och disciplinering av socialt utsatta och hemlösa i det offentliga rummet. Flera forskare (Johnsen m.fl., 2021; Johnsen & Fitzpatrick, 2010) menar att övergången till ett straffbetonat perspektiv på hemlösa i staden inte varit så endimensionell som många kritiker hävdar. De menar att det har riktats alltför mycket fokus mot en akademisk, principiell kritik av nutida urbana strategier för att hantera hemlösa i staden medan alltför lite fokus har riktats mot att undersöka hur fältarbetare som arbetar nära de hemlösa faktiskt upplever situationen i staden. Johnsen m.fl. (2021) menar att kritiken av åtgärderna ofta snarare utgår från moraliska antaganden än undersökningar av de faktiska effekterna för de berörda. Baserat på en empirisk studie av hur hemlösa och fältarbetare upplever konkreta åtgärder i det offentliga rummet drar de slutsatsen att dessa grupper har en mycket mer nyanserad och komplex bild av de åtgärder som genomförts än vad den kritiska forskningen normalt har. I stället för ett ensidigt kritiskt perspektiv betonar de att det finns olika behov och intressen som behöver vägas mot varandra. Detta dels för att väga intressen mellan marginaliserade grupper och andra användare av staden, dels för att personer som använder droger kan behöva kontroll och övervakning för att reducera risken att de utsätts för faror orsakade av dem själva eller andra. De lyfter således fram vikten av att både föra en principiell etisk diskussion om vilka värden som besluten grundar sig på och hur olika värden vägs mot varandra och att skaffa sig bättre empirisk kunskap om de faktiska effekterna för de berörda grupperna.

De Fine Licht (2017; 2020) menar att exkluderande design kan vara acceptabelt i vissa sammanhang för att uppnå vissa mål, men att det behövs mer empiriska studier av vilka effekter exkluderande design har på olika grupper i staden och om exkluderande design verkligen leder till exkluderande stadsmiljöer. Till exempel pekar han på att exkluderande design inte nödvändigtvis leder till exkluderande miljöer. Som exempel menar han att lösningen att ha stolar i det offentliga rummet inte bidrar till en exkluderande miljö om stolarna kombineras med bänkar. Då kan det i stället ses som ett sätt att komplettera bänkarna med en lösning som passar den som vill sitta ensam och inte interagera med andra (de Fine Licht, 2020). Han pekar också på att det finns många möbler i det offentliga rummet som inte avsiktligt har gestaltats för att till exempel inte gå att sova på, men som har samma effekt som de som tydligt har utformats med det syftet. Dessa bänkar tenderar dock inte att få samma kritik, trots att de leder till en lika exkluderande miljö för den som är hemlös. Petty (2016, s. 77) för ett liknande resonemang, då han menar att det fokus som riktas mot exkluderande design i den allmänna och akademiska debatten beror på att exkluderande design på ett så visuellt sätt synliggör vilka grupper som är önskade och inte önskade i stadsrummet, snarare än att det är en ny form av exkluderande miljö. Han menar att fenomenet inte är något nytt, utan är en del av en bredare trend som har funnit länge. Vidare menar

STADSRUM FÖR FLER

Petty (2016, s. 69) att det finns en risk att det fokus på exkluderande design som präglar debatten riskerar att flytta fokus från de många andra, mindre uppenbart synliga, sätt som det offentliga rummet kontrolleras på.

Bänkar med exkluderande element, Wien, Österrike. (Philipp, 2017). CC BY-SA 4.0.

De Fine Licht (2017) menar att exkluderande design ibland kan vara motiverad för att ge andra grupper tillgänglighet och trygghet. Han lyfter därmed fram vikten av att hantera och diskutera de målkonflikter som uppstår vid utformningen av stadens rum. Som exempel nämner han att det kan vara motiverat att begränsa möjligheten att sova och uppehålla sig länge i och vid busshållplatser, då det kan vara ett sätt att begränsa alkohol- och droganvändningen vid busshållplatser då det skapar otrygghet för de grupper som behöver resa med buss för att ta sig till skola och arbete. Ett annat exempel han lyfter fram är parker där man vidtagit åtgärder för att begränsa möjligheten att sova i parken. Han menar att detta visserligen begränsar hemlösas möjlighet att använda parken som sovplats, men att andra gruppers användning av parken å andra sidan blir begränsad om hemlösa använder parken som sovplats.

Vidare lyfter de Fine Licht (2020) vikten av att se den urbana miljön i sin helhet. Han pekar på att en design riktad till hemlösa på en plats kan ha en exkluderande effekt på en annan plats. Som exempel lyfter han ett vindskydd som byggdes vid sidan av Olskrokstorget i Göteborg. Avsikten med vindskyddet var att ge personer som satt på torget och drack alkohol en alternativ plats och därmed rikta dem bort från torget. På detta sätt menar de Fine Licht att byggandet av vindskyddet skulle kunna tolkas som ett sätt att exkludera dessa personer från torget genom att flytta dem till en plats vid sidan av torget.

STADSRUM FÖR FLER

Kombination av olika sittplatser i Avignon, Frankrike. (Zimmermann, 2018). CC BY 2.0.

Både de Fine Licht, Johnsen m.fl. och Rosenberger pekar på att det finns få empiriska studier som belyser de faktiska effekterna av exkluderande design och hur exkluderande design rent konkret påverkar människors beteende och välbefinnande (de Fine Licht, 2017; Johnsen m.fl., 2021; Rosenberger, 2020). De pekar således på att det behövs mer precis empirisk kunskap kring vem som exkluderas, från vad och vad det får för konsekvenser.

Inkluderande planering och design

Ett annat fält som har lyfts fram de senaste åren är inkluderande design. Inkluderande design kan ses som en ambition att skapa en motvikt mot utvecklingen mot alltmer exkluderande design och stadsutveckling riktad mot vissa målgrupper. Begreppet inkluderande design har blivit alltmer etablerat under senare år, inte minst i Sverige genom ett antal Vinnovafinansierade projekt (se till exempel af Ekström m.fl., 2019; Kasa m.fl., 2020; Wikberg Nilsson m.fl., 2022). Det finns även en rad nationella och kommunala initiativ kring jämlika och inkluderande städer, som ofta har ett brett perspektiv och berör olika ämnesområden såsom jämlik skola, goda uppväxtvillkor och jämlika förutsättningar för arbete, som även inkluderar satsningar på jämlika livsmiljöer.

Liksom med exkluderande design finns här en rad olika begrepp som används med liknande, men inte helt samma, betydelse. Vanliga begrepp är till exempel tillgänglighetsdesign, universell design, design för alla och inkluderande design (Wikberg Nilsson m.fl., 2022). Till exempel syftar begreppet tillgänglighetsdesign på insatser med särskilt fokus på ett tillgänglighetsperspektiv, medan universell design är inriktad på att hitta lösningar som är universella och fungerar för alla.

STADSRUM FÖR FLER

Wikberg Nilsson m.fl. (2022) pekar dock på att det i praktiken ofta är omöjligt att hitta universella lösningar och att det behöver klargöras hur man kan hantera situationer där olika gruppers behov i stadsrummet står mot varandra.

Många projekt inom inkluderande design har fokus på att ta fram processverktyg och metoder, snarare än att ge konkreta exempel på hur ett inkluderande stadsrum kan se ut (se till exempel Kasa m.fl., 2020; Wikberg Nilsson m.fl., 2022). Verktygen belyser social inkludering utifrån ett antal olika perspektiv såsom genus, ålder, kön, etnicitet och socioekonomi, samt lyfter fram vikten av samskapande och att inkludera flera olika grupper i utvecklingen av stadens rum. Även sociala konsekvensanalyser, som är Göteborgs stads verktyg för att arbeta med sociala aspekter i planprocessen, kan sägas vara ett liknande processverktyg som har fokus på att belysa sociala aspekter av gestaltningen av stadens rum (Göteborgs stad, 2011).

Ett annat perspektiv på inkludering i stadsrummet är att rikta insatserna mer specifikt mot vissa grupper som annars tenderar att exkluderas. I denna kategori kan till exempel nämnas projektet Rosens röda matta i Malmö (Malmö stad, u.å), som hade fokus på att skapa platser specifikt riktade till unga kvinnor, då de befintliga offentliga rummen framför allt användes av pojkar och män.

Wikberg Nilsson m.fl. (2022) menar att det är viktigt att utgå från ett normkritiskt perspektiv när man utformar lösningar inom universell design, då man annars riskerar att skapa lösningar som omedvetet exkluderar vissa grupper. Det finns ett antal studier och projekt som specifikt belyser normkritiska perspektiv på stadsutveckling.

Rapporten *Normkritiska perspektiv: Tillämpningar inom samtida svensk samhällsplanering* (Haugen & Solá, 2022) gör en översyn av svenska projekt inom samhällsplanering som berör normkritiska perspektiv. Projekten de har studerat har i huvudsak två huvudfokus; dels någon av diskrimineringsgrunderna, dels ett mer övergripande perspektiv med fokus på processverktyg och metodutveckling. I sin avslutande diskussion pekar rapporten bland annat på att de normkritiska projekten verkar ha vissa blinda fläckar, då tillämpningar främst är inriktade på vissa grupper och diskrimineringsgrunder, medan andra grupper är åsidosatta (Haugen & Solá, 2022, s. 55). Rapporten pekar på att projekten framför allt har fokus på jämställdhets- och genusfrågor, samt i viss mån gruppen barn/unga, medan det finns betydligt mindre relevant material gällande sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck, äldre människor, och framför allt religion eller annan trosuppfattning.

I relation till detta kan nämnas att socialt utsatta inte utgör en grupp enligt diskrimineringsgrunderna och de berörs heller inte som grupp i de beskriva projekteten inom inkluderande design. Detsamma gäller planeringsrelaterad lagstiftning, som till exempel särskilt lyfter fram barns behov med hjälp av barnkonventionen och verktyg som *barnkonsekvensanalys* (BKA) eller personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga med hjälp av krav på tillgänglighet och användbarhet i *plan- och bygglagen* (PBL) och *plan- och byggförordningen* (PBF).

Exkluderande och inkluderande strategier

Flera forskare pekar på vikten av att nyansera bilden av övervakning och kontroll i den nutida staden. Till exempel menar Clarke och Parsell (2019, s. 1954) att även om många av de strategier som har utvecklats för att hantera hemlösa i staden har fokus på att kontrollera hemlösas närvaro i det offentliga rummet, finns det strategier riktade mot hemlösa i staden som både kontrollerar dem och samtidigt också stödjer och hjälper dem. I dessa fall används strategier där man kombinerar ett straffande angreppssätt med stödjande insatser. Vidare pekar de på att även övervakande och begränsande strategier ibland kan vara gynnsamma för hemlösa, till exempel genom att det leder till ökad säkerhet för hemlösa. Clarke och Parsell (2019, s. 1964) framhåller dock att övervakande strategier inte automatiskt kan ses som gynnsamma för hemlösa i staden, utan att de är beroende av att man riktar fokus mot att stödja de hemlösa i deras vardag, snarare än att enbart straffa dem.

Med utgångspunkt i den omfattande akademiska litteratur som kritiserat nutida stadsutveckling för det fokus som riktats mot att straffa och exkludera marginaliserade grupper, lyfter Hennigan och Speer (2019) fram att det finns en ökande mängd litteratur som pekar på att de straffande strategier inte ska ses som motsatsen till inkluderande och omhändertagande strategier, utan att de ofta är beroende av varandra. De menar att platser som skapas i syfte att stödja hemlösa ofta samtidigt möjliggör för att exkludera hemlösa. Samtidigt antar straffande institutioner, såsom polisen, ofta mer omhändertagande strategier (Hennigan & Speer, 2019, s. 907). I linje med detta pekar också Baillergeau (2014) på att även om mycket av utvecklingen vad gäller hanteringen av hemlösas situation i västvärlden de senaste decennierna präglats av exkluderande strategier, har vissa städer haft ett mer balanserat perspektiv. Baillergeau lyfter fram Montreal som ett exempel på en stad där straffande och exkluderande strategier kombinerats med mer inkluderande strategier och ett arbete för social rättvisa. I detta arbete har flera olika aktörer såsom polis, hälsoarbetare och frivilligorganisationer varit involverade.

Liknande slutsatser dras i en studie av Danmark, där Nygaard-Christensen och Bjerger (2022) pekar på att straffande strategier mot hemlösa ofta kombineras med och är beroende av omhändertagande strategier. Detta har skett i Århus, där strategier som syftade till att tränga bort hemlösa från ett centralt beläget torg kombinerades med att man samtidigt utvecklade en annan plats i staden där man hade fokus på att inkludera hemlösa, med förhoppningen att hemlösa och droganvändare frivilligt skulle flytta till den nya platsen. Artikeln uttrycker dock oro för vad som händer i framtiden när den nya utpekade platsen, som ligger i ett område som genomgår omfattande förändringar, kommer att befinna sig i ett mer tätbebyggt område.

Vidare pekar artikeln på att mycket av litteraturen tar utgångspunkt i en amerikansk kontext, men att det i en dansk kontext inte finns samma tvingande lagstiftning som förbjuder hemlösa i det offentliga rummet. Liknande slutsatser dras i en studie av omvandlingen av Sundholmdistriktet i Köpenhamn i Danmark. Studien pekar på att omvandlingsprocessen innehåller aspekter av

STADSRUM FÖR FLER

disciplinering av hemlösa, om än i en mildare form, där disciplinära åtgärder kombineras med mer stöttande strategier (Roy, 2018).

I en studie av omvandlingen av Brunnsparken i Göteborg visar Molnar och de Fine Licht (Molnar, 2024) hur även urbana omvandlingsprojekt som syftar till att minska närvaron av vissa oönskade aktiviteter på platsen kan vara heterogena. De visar hur omvandlingen av Brunnsparken innehåller både exkluderande och inkluderande strategier och att det krävs en mer nyanserad förståelse av de olika grupper som använder en plats än den uppdelning i privilegierad och icke-privilegierad som vanligtvis dominerar litteraturen. Med detta som utgångspunkt pekar de på vikten av att skaffa sig nyanserad lokal empirisk kunskap om de olika grupper som använder en plats.

Flera forskare pekar således på bristen på empirisk kunskap kring socialt utsattas behov i det offentliga rummet och om konsekvenserna av exkluderande design för socialt utsatta. Det finns dock exempel på forskning där man undersökt hemlösa och socialt utsattas behov och vardagsliv i det offentliga rummet. Ett är rapporten *Socialt udsatte borgeres rumlige adfærd i Odense*, där man kartlagt socialt utsatta gruppers rörelse i staden för att få bättre kunskap kring hur socialt utsatta grupper rör sig i och använder staden (Skov-Petersen m.fl., 2017).

Ett annat exempel är en studie av utsatta EU-medborgare i Stockholm, som pekar på vikten av tillgång till vatten och sanitet för denna grupp (Levy, 2022). Levy lyfter fram att utsatta EU-medborgare ofta i praktiken saknar tillgång till vatten och sanitet då de offentliga toaletter som finns ofta är avgiftsbelagda och att gratis dricksfontäner i princip saknas helt. Detta gör att utsatta EU-medborgare har svårt att sköta grundläggande hygien och det finns också exempel på att de drabbats av uttorkning på grund av att de undviker att dricka då de saknar tillgång till toalett. Levy pekar på att detta inte bara leder till att de inte kan tillgodose grundläggande behov, utan att det också bidrar till social stigmatisering.

En annan studie som empiriskt studerat socialt utsattas användning av det offentliga rummet är rapporten *Byen som Dagligstue? Byfornyelse med plads til socialt udsatte* (Stender m.fl., 2010). Rapporten tar utgångspunkt i allas rätt till stadens rum och pekar på vikten av att inte enbart ta hänsyn till medelklassens behov när man utformar stadens offentliga rum, utan också erkänna marginaliserade grupper som likvärdiga medborgare i staden. Vidare lyfter rapporten att man inte blir av med sociala problem genom att försöka ta bort dem från en plats, utan att resultatet blir att de sociala problemen bara flyttas till en annan plats.

Samtidigt som rapporten pekar på vikten av att lyfta fram socialt utsattas behov, pekar den dock också på att man behöver hantera de konflikter som kan uppstå i stadsrummet (Stender m.fl., 2010, s. 7–8). Man pekar på en rad olika målkonflikter att ta hänsyn till vid utformningen av det offentliga rummet. Bland annat lyfter man fram att det som ses som en trygghet för någon, till exempel att få ha sin hund med sig, kan skapa otrygghet för andra, till exempel barn som vill leka i en park (Stender m.fl., 2010, s. 30). Därför menar man att man ibland kan behöva dela upp det

STADSRUM FÖR FLER

offentliga rummet och styra olika grupper till olika delar av stadsrummet för att kunna samexistera i staden.

Stender m.fl. (2010, s. 66) lyfter därmed skillnaden mellan ett principiellt perspektiv på staden, där man utgår från alla människors rätt till det offentliga rummet där stadens invånare ska kunna stå ut med och utsättas för varandra, mot ett mer pragmatiskt perspektiv där man har som utgångspunkt att det för att stadslivet ska fungera kan finnas behov av att skapa olika zoner för olika grupper.

Sammanfattningsvis visar den aktuella forskningen kring social utsatthet och stadsutveckling att relationen mellan exkluderande och inkluderande strategier är komplex. Å ena sidan finns en principiell diskussion kring allas rätt till staden, å andra sidan finns det ett behov att hantera de målkonflikter som uppstår i det offentliga rummet. Vidare finns det begränsat med empirisk kunskap kring vilka effekter exkluderande design och andra exkluderande strategier i det offentliga rummet har för socialt utsatta. Det finns därmed ett stort behov av att bättre förstå de specifika behoven hos socialt utsatta och hur olika strategier påverkar deras vardag och välmående.

3 Erfarenheter från praktiken

Kapitel 3 fokuserar på hur social utsatthet hanteras och värderas i stadsutvecklingsprocesser i några exempel från framför allt Danmark, men också från Norge och Sverige. Hur har man arbetat med att ge socialt utsatta en plats i staden? Efter en inledande genomgång av betydelsen av de politiska ramar som sätter villkoren för socialt utsattas vardagsliv i staden diskuteras socialt utsattas platser i staden utifrån tre perspektiv och skalor; staden som helhet, lokalisering av platser för socialt utsatta och utformning av platser för socialt utsatta. Slutligen ges en inblick i andra faktorer som utöver den byggda miljön skapar förutsättningarna för att stadsrum ska fungera för fler, såsom hur man hanterar processen och hur man involverar olika aktörer.

Politiska ramar

De politiska ramar som reglerar till exempel bostadspolitik, alkoholpolitiken och narkotikapolitiken kan ha stor påverkan på socialt utsattas användning av det offentliga rummet och på hur arbetet med socialt utsatta i det offentliga rummet kan bedrivas. Dessa politiska ramar ser olika ut i olika länder.

För det första påverkas socialt utsattas användning av det offentliga rummet av hur regleringen av alkoholförsäljning ser ut. Eftersom många socialt utsatta har ett alkoholmissbruk vill de ofta uppehålla sig nära platser där det finns alkoholförsäljning. Sverige, Norge och Finland har olika former av alkoholmonopol, där alkoholförsäljningen styrs till ett begränsat antal butiker med reglerade öppettider, medan Danmark har den mest avreglerade alkoholpolitiken i Norden och saknar alkoholmonopol. Detta gör att Danmark har över 10 gånger fler butiker som säljer alkohol per invånare jämfört med Sverige (Sundén, 2023). Dessa olika sätt att sälja alkohol har olika rumsliga och sociala konsekvenser. De monopolbaserade lösningarna med färre butiker och kortare öppettider bidrar till en koncentration av inköp i tid och rum. Detta gör att alkoholförsäljningens påverkan på närområdet sker på färre platser i Sverige än i Danmark, men å andra blir påverkan på de ställen där det finns Systembolag mer koncentrerad då många med alkoholmissbruk samlas i närheten av Systembolaget.

Vidare påverkas socialt utsattas vistelse i det offentliga rummet av hur regler kring alkoholförtäring i det offentliga rummet är utformade. I Sverige saknas ett lagstadgat förbud mot att dricka alkohol på offentlig plats. I stället kan kommunerna utfärda föreskrifter om var och vid vilka tider ett eventuellt förbud ska gälla. Polisen eller vakter har då ofta rätt att avvisa personer som dricker alkohol på platser där det inte är tillåtet. Även i Danmark och Norge finns lokala stadgar kring alkoholförtäring.

Även narkotikapolitiken har rumsliga effekter. I vissa länder finns till exempel så kallade brukarrum², som är ett offentligt utrymme där drogberoende personer kan ta sina droger under kontrollerade former i syfte att minska riskerna för droganvändarna. Sådana brukarrum finns både i Danmark och Norge. I Sverige har man dock länge haft en nolltolerans mot droger som gör det förbjudet att använda, inneha, sälja, framställa och förvara narkotika. Både bruk och innehav av narkotika kan leda till fängelsestraff, vilket har bidragit till att man inte har brukarrum i Sverige (Mellgren, 2018).

Syftet med brukarrum är att öka säkerheten för personer med ett narkotikamissbruk, men brukarrum påverkar även upplevelsen för övriga medborgare i staden. Brukarrum medför att personer med beroendeproblematik koncentreras till en specifik plats, vilket å ena sidan kan göra att andra personer upplever en otrygghet. Å andra sidan kan brukarrum innebära att den droganvändning som annars sker öppet i det offentliga rummet flyttar till inomhusmiljöer, vilket minskar den öppna droganvändningen i det offentliga rummet och därigenom kan öka tryggheten även för andra i staden (Bancroft & Houborg, 2020).

Staden som helhet

När man arbetar med att ge socialt utsatta plats i staden behöver man se staden som en gestaltad helhet, ett sammanhängande system. De studerade praktiska exemplen belyser vikten av att hantera social utsatthet i städer på ett holistiskt sätt, med ett brett geografiskt perspektiv, och att studera varje åtgärd i en bredare kontext.

Odense kommun i Danmark är en av de kommuner som har använt ett helhetsperspektiv i sitt arbete med att inkludera socialt utsatta i stadsutvecklingen. Odense hade under en längre period haft stora utmaningar med öppet missbruk i de centrala delarna av staden, med återkommande och resurskrävande ordningsstörningar samt en avsaknad av platser som polisen kunde hänvisa personer med beroendeproblematik till (Socialförvaltningen Sydväst, 2022). Numera anses Odense vara en ledande kommun i Danmark när det gäller att arbeta med att inkludera socialt utsatta personer i staden. Kommunen har sedan 2007 ett råd för socialt utsatta och sedan år 2009 har kommunen arbetat med konceptet ”Den inkluderande by”, som syftar till att inkludera personer med beroendeproblem och hemlöshet i det offentliga rummet (Odense Kommune, 2024).

Vägen till där kommunen är idag har inte varit rak. Genom åren har olika åtgärder testats i staden. I arbetet med Latinerkvarteret (Stender m.fl., 2010, s. 70) och omvandlingen av den missbrukspräglade Vestergade till gågata tog kommunen initialt bort bänkar från den centrala gatan för att förhindra att socialt utsatta samlades där. Målet var att få bort problemet. Kommunen insåg dock

² Brukarrum finns i många EU länder, såsom Spanien, Frankrike, Schweiz, Luxemburg, Tyskland, Danmark och Norge. Se kunskapsunderlag sammanställt av EU-organet EMCDDA (2018).

STADSRUM FÖR FLER

snabbt att denna åtgärd inte räckte för att hantera social utsatthet i Odense som helhet och att man inte kunde få bort socialt utsatta grupper från det offentliga rummet genom att ta bort deras sittplatser (Stender m.fl., 2010, s. 78).

Idag arbetar Odense kommun i stället med att omplacera bord och bänkar för socialt utsatta på strategiska platser i staden så att de socialt utsatta sprids ut i staden i stället för att koncentreras till gågatunätet. För att få en bättre förståelse för hur socialt utsatta använder staden kartlägger kommunen både platser som har koppling till social service och zoner där socialt utsatta vistas (Stender m.fl., 2010). Kommunen har genomfört GPS-baserade studier av gruppens rörelsemönster (Skov-Petersen m.fl., 2017). Insikter från dessa analyser har hjälpt kommunen att bättre förstå den befintliga situationen och på ett medvetet sätt styra socialt utsatta till och från specifika platser i staden genom ändringar i den byggda miljön och placering av viktiga funktioner för socialt utsatta. Därigenom kan kommunen arbeta strategiskt med att styra socialt utsatta till olika platser och utveckla relaterad infrastruktur, såsom till exempel stadsrum specifikt riktade till socialt utsatta. Dock har GPS-studien också kritiserats av de socialt utsatta för att vara ensidig, då den inte visar de platser där de skulle vilja vistas, utan endast platser där de vistas just nu (Kenneth Balfelt Team, 2014).

Baserat på dessa kunskaper har kommunen utvecklat så kallade Hellesteder eller repliplatser. En repliplats är en mindre, avgränsad platsbildning som är möblerad och placerad för att socialt utsatta medborgare ska kunna mötas och vara en del av stadens rum utan att det påverkar andra negativt. Repliplatser infördes i Odense år 2010 för att erbjuda socialt utsatta skydd mot väder och vind och samtidigt skapa en trygg plats där de kan känna tillhörighet. Repliplatserna kan flyttas och stängas ned utifrån aktuella behov, vilket enligt representanter för Odense kommun kräver ett aktivt och kontinuerligt arbete (Socialförvaltningen Sydväst, 2022).

Århus kommun har inspirerats av Odense kommun i sitt utvecklingsarbete. Liksom i Odense har man i Århus haft utmaningar relaterade till bland annat koncentration av socialt utsatta till en offentlig plats i staden. I Århus har många socialt utsatta koncentrerats till Klostertorvet, där Kirkens Korshærs dagverksamhet finns. När verksamheten stänger på grund av städning eller när socialt utsatta vill byta inomhusmiljö till utomhusmiljö är det naturligt för dem att använda Klostertorvet. Det har därför blivit en central mötesplats där de kan umgås och ta del av stadslivet. I en kontextanalys av Kenneth Balfelt Team (2016a) framgick det att det inte finns några andra platser som socialt utsatta känner sig bekväma med eller som är intressanta nog för dem att åka till. Analysen lyfte även fram hur förbudszoner, exemplifierat med Mølleparken, ledde till undanträngning och därigenom bidrog till att socialt utsatta samlades på Klostertorvet.

Det höga antalet socialt utsatta personer på Klostertorvet har bidragit till en mängd konflikter, både mellan socialt utsatta och mellan socialt utsatta och grannar och verksamhetsägare. Med utgångspunkt i denna problembild och i viljan att inkludera socialt utsatta pekade Kenneth Balfelt Team (2016a, s. 17) på olika fysiska, sociala och organisatoriska handlingsalternativ. De betonade

STADSRUM FÖR FLER

att dessa alternativ måste samverka eftersom ingen enskild åtgärd kan lösa de omfattande problemen på Klostertorvet.

Med detta som utgångspunkt antog kommunen en handlingsplan för Klostertorvet med ett antal förslag på ändringar i den fysiska och organisatoriska miljön. Handlingsplanen omfattade bland annat upprusning av torget, utveckling av attraktiva alternativ med fler varierande och bättre stadsrum att välja på och utveckling av repliplatser på olika platser i staden i syfte att avlasta området och förbättra förutsättningarna för de socialt utsatta. Dessutom har man infört sociala väktare för att förbättra dialogen med gruppen och utvecklat nätverket ”Byen for alle netværket” med ansvar för att lösa eventuella problem som skulle kunna uppstå, samt utvecklat småjobsatsningar för att involvera socialt utsatta i deras närmiljö (Kenneth Balfelt Team, 2024a). Vidare flyttades ett brukarrum till området Sydhavnen i Århus, vilket också förväntades ge positiva effekter för både Klostertorvet och för brukare.

Nygaard-Christensen och Bjerger (2022) påpekar att Århus pendlar mellan strategier för spridning och exkludering och strategier för inkludering av socialt utsatta i stadsrummet och menar att dessa strategier är beroende av varandra. Spridningsstrategin syftar till att undvika den kraftiga koncentrationen av socialt utsatta till platser som Klostertorvet, medan inkluderingsstrategin syftar till att säkerställa socialt utsattas rätt till det offentliga rummet på andra platser. Detta gjordes bland annat genom att skriva in socialt utsattas inkludering och engagemang som ett villkor för investerare i utvecklingen av Sydhavnen.

Erfarenheterna från dessa fall visar på behovet av att arbeta med staden utifrån ett helhetsperspektiv och inte lösa utmaningarna för varje plats separat, något som också lyfts fram i litteraturen (Stender m.fl., 2010, s. 93). Stender m.fl. lyfter behovet av att ibland dela upp det offentliga rummet för att kunna samexistera mot den principiella idén om att staden ska vara till för alla och att stadens invånare bör tåla att utsättas för andra människor i det offentliga rummet. Vidare belyser man att detta är en fråga om skala och menar att även om alla har rätt till det offentliga rummet kanske inte alla grupper behöver vara överallt. Ibland kan man därför behöva styra socialt utsattas rörelser i det offentliga rummet. Detta arbete behöver bygga på en djupare förståelse för de faktorer som lockar socialt utsatta till en plats. Det kan till exempel vara visuell och funktionell attraktivitet, känslan av komfort, trygghet, njutning, tillhörighet, möjlighet att köpa alkohol, aktivt stadsliv som möjliggör att vara nära andra människor och närhet till social service (Stender m.fl., 2010; Kenneth Balfelt Team, 2016a).

Lokalisering av platser för socialt utsatta

Liksom behovet av att utgå från staden som helhet och arbeta strategiskt med att skapa platser för olika grupper på olika ställen i staden, visar genomgången av de praktiska exemplen att stadsrummet på en mer lokal nivå kan delas upp så att olika delar av rummet riktar sig till olika grupper. Genomgången av erfarenheterna från praktiken visar att socialt utsatta integreras i

STADSRUM FÖR FLER

stadsrummen på olika sätt. Det finns exempel på stadsrum som riktar sig specifikt till socialt utsatta, stadsrum där socialt utsatta får en plats vid sidan av andra grupper genom zonindelning eller implementering av universell design och stadsrum som i första hand vänder sig till andra grupper.

När det gäller lokalisering av stadsrum specifikt riktade till socialt utsatta kan många lärdomar dras från Odense. I arbetet med att placera och omplacera repliplatser (se avsnitt *Staden som helhet*) har kommunen tagit hänsyn till flera olika faktorer. Platserna ska ha en närhet till ett utbud som de socialt utsatta efterfrågar, exempelvis cigaretter och öl (Kenneth Balfelt Team, 2014; Socialförvaltningen Sydväst, 2022). Utifrån ett trygghetsperspektiv är det viktigt att placera platserna i relation till flöden av trafik och gående (Stender m.fl., 2010; Socialförvaltningen Sydväst, 2022). Erfarenheter från Odense visar också att placeringen av platser för socialt utsatta bör möjliggöra för de socialt utsatta att vara en del av stadslivet, samtidigt som den negativa påverkan på andra användare behöver minimeras. Vidare eftersträvas rumslig öppenhet och god översikt. Öppna platser upplevs av många socialt utsatta som attraktiva eftersom det är lätt att dra sig undan samtidigt som det ofta finns åskådare i närheten som kan larma polisen om en misshandel skulle inträffa.

Repliplats, Odense. Foto: Petter Nilsson, Göteborgs stad.

För att underlätta flytt av repliplatser mellan olika delar av staden har Kenneth Balfelt Team tillsammans med Land+ landskapsarkitekter utvecklat och designat mobila repliplatser (Kenneth Balfelt Team, 2014). Ett exempel på den typen av flyttbar konstruktion finns på Richard Møller Nielsens Plads i Bolbro i Odense. Samtidigt som de mobila konstruktionerna möjliggör

STADSRUM FÖR FLER

anpassning över tid visar dock dialoger med brukarna att de också kan skapa oro. Detta då det skapar en osäkerhet kring om de kommer få vara kvar eller om de plötslig kommer behöva flytta på sig (Kenneth Balfelt Team, 2014).

Förutom stadsrum riktade specifikt till socialt utsatta, såsom repliplatserna, kan socialt utsatta också få en plats i stadsrummet genom zonindelning. Zonindelning används för att dela upp ett stadsrum i olika aktivitetszoner utifrån besökarnas behov samt med hänsyn till konflikter och flöden.

Ett exempel på hur man genom zonindelning kan arbeta med gestaltningen av stadsrum för samexistens mellan olika grupper är Kvillestråket, ett parkstråk längs Kvillebäcken som förbinder utvecklingsområdena i Frihamnen och Hisings Backa/Kville i Göteborg. Området har haft en historia av konflikter mellan kollektivtrafikresenärer, besökare och personer med missbruksproblematik (Veera utveckling, 2017). Detta berodde på att personer med missbruksproblematik ofta uppehöll sig på många offentliga platser, urinerade i bäcken och var allmänt stökiga, vilket upplevdes som både otryggt och obehagligt av andra grupper som använde området. På stora delar av området kring den närliggande kollektivtrafikknutpunkten Hjalmar Brantingsplatsen och det intilliggande handelsområdet Backaplan råder det förbud mot alkoholförtäring och polis och väktare uttryckte därför behov av att det anordnades platser dit de skulle kunna hänvisa personer som drack alkohol i det offentliga rummet till.

Kvillebäcken, Göteborg, Sverige. Foto: eget arkiv.

Situationen resulterade i en dialog med missbrukarna och en uppdelning av rummet i olika aktivitetszoner anpassade efter de olika besökarnas behov. Personerna som brukade använda

STADSRUM FÖR FLER

platsen för att dricka alkohol uttryckte behov av väderskyddade sittplatser och tillgång till toaletter. I dokumentation från en workshop (Veera utveckling, 2017) framgår att polisen och säkerhetsbolaget betonade vikten av att dessa sittplatser skulle placeras relativt nära Systembolaget, på en plats med social kontroll och insyn från andra. Genom att bygga en pergola med en bänk var avsikten att tillgodose dessa behov av väderskyddade sittplatser och samtidigt underlätta för vakter i området att kunna hänvisa personer som dricker alkohol till denna plats. Området längst stråket delades upp i olika tematiska zoner och programmerades med olika gruppers intressen i fokus. Sekvensen som formades inkluderar en lekplats, en dansscen, en pergola och en mängd mindre sittplatser längs vattnet. Lekplatsen är placerad närmast bostadsbebyggelsen, medan pergolan är placerad längre bort. Landskap, vatten, växtlighet och markbeläggning har använts för att definiera zoner, tydliggöra gränser mellan dem och samtidigt upprätthålla en god överblick.

Även i Köpenhamn har man utvecklat flera projekt som använder zonindelning av stadsrummet för att hantera målkonflikter och främja möten mellan olika grupper. Lokala öldrickare har länge varit trogna användare av Nørrebroparken i Köpenhamn. Redan på 1990-talet tilldelades öldrickarna ett inhägnat område i parken, kallat Sumpen. Platsen etablerades i samarbete med öldrickarna själva. Stender m.fl. (2010, s. 21) lyfter fram Sumpen som ett exempel på hur en tydlig uppdelning av det offentliga rummet kan hantera konflikter mellan olika grupper och skapa förutsättningar för fredlig samexistens. Hur rummet delades upp och hur de olika gränserna utformades fick både uppskattning och kritik. De lokala öldrickarna fick en fristad där de kunde umgås, dricka öl och låta sina hundar vara lösa. Staketet runt Sumpen gjorde att barnfamiljer i resten av parken kände sig tryggare och inte oroade sig för öldrickarna eller deras hundar. Stender m.fl. (2010) lyfter även fram att platsen fungerade väl sett ur ett operativt perspektiv, eftersom lösningen underlättade för driftpersonalen att föra en dialog med öldrickarna. Vidare menar man att det för att öka acceptansen för personer med beroende-problematik bland stadens invånare finns behov av att kontrollera och begränsa kriminella aktiviteter som drogförsäljning och stölder (Stender m.fl., 2010, s. 92). Samtidigt pekar Stender m.fl. (2010, s. 21) på att Sumpen också väcker ett antal principiella frågor. Bland annat lyfter man huruvida det är etiskt försvarbart att hägna in socialt utsatta och om det är rätt att avsätta en del av stadsrummet för vissa specifika målgrupper när utrymmet är begränsat. Vidare pekar man på risken att skapandet av separata platser för alkoholkonsumtion kan riskera att hålla kvar människor i missbruk.

Även Enghave Plads och Plads til Alle i Köpenhamn lyfts fram av Stender m.fl. (2010) som exempel på hur man delat in rummet i zoner och skapat platser för olika grupper i det offentliga rummet. Jämfört med Sumpen är Enghave Plads inte lika strikt indelad med inhägnade zoner, men man har ändå arbetat med att skapa olika funktioner och platser för olika grupper. Stender m.fl. (2010, s. 45) framhåller också att det traditionellt finns en hög tolerans och öppenhet för personer med beroendeproblematik på Vesterbro där Enghave Plads ligger, vilket ökar möjligheterna att skapa platser där dessa grupper kan samexistera med andra grupper i staden.

STADSRUM FÖR FLER

På Plats til Alle finns ett café som riktar sig särskilt till personer med missbruksproblem, vilket gör att det både vistas personer som använder droger och förekommer drogförsäljning i anslutning till platsen. På grund av dessa problem och konflikter delades området upp i två delar med ett plank emellan. Plats til Alle har således en betydligt skarpare indelning av rummet än både Sumpen och Enghave plads, delvis på grund av att verksamhetens karaktär och den omfattande droganvändningen på platsen krävde denna lösning.

Genom att dela upp stadsrummet i olika zoner för olika användare kan konflikter mellan grupper minska, samtidigt som socialt utsatta får en plats i staden. Samtidigt finns en rad målkonflikter och etiska dilemman som behöver hanteras när man delar in rummet i zoner, såsom risken att hålla kvar personer i missbruk och målkonflikten mellan olika gruppers behov att använda staden när utrymmet är begränsat. Det är också viktigt att notera att personer med missbruksproblematik inte är en homogen grupp utan att det inom gruppen ofta finns olika behov, intressen och viljor som kan kollidera med varandra när de hänvisas till ett specifikt ställe (Stender m.fl., 2010, s. 30).

Erfarenheterna från de studerade fallen pekar på ett antal faktorer att beakta vid lokalisering av stadsrum för socialt utsatta grupper. Skapandet av levande stadsmiljöer kräver fokus på skydd, njutning och komfort, vilket också är faktorer som lyfts fram av till exempel Gehl m.fl. i en bredare diskussion om stadsrummets utformning (Gehl m.fl., 2006). Genomgången visar att platser för socialt utsatta bör placeras med hänsyn till deras rörelsemönster och behov. Vidare utgör säkerhet en avgörande faktor för socialt utsatta, då detta generellt är en brottsutsatt grupp. Mot denna bakgrund bör platser för socialt utsatta placeras så att de erbjuder överblick, genomsikt och utblickar, samtidigt som de ger möjlighet till avskildhet.

Platserna bör också erbjuda flera flyktvägar. Detta gäller både vid lokalisering av stadsrum specifikt riktade till socialt utsatta, såsom till exempel repliplatserna i Odense, och vid lokalisering av zonindelade stadsrum, såsom till exempel området vid Kvillebäcken i Göteborg. Placeringen bör därför följa regeln "inte för dolt, inte för synligt" (se även Cruse Sondén & Olsson, 2015). Detta möjliggör för de socialt utsatta att både vara för sig själva och att delta i stadslivet, samtidigt som man minimerar den negativa påverkan på andra användare. Vidare är närhet och god tillgänglighet till service och kommunikationer viktigt. Det är även viktigt att ytorna placeras för att minska trängsel och därmed undvika känslan av att vara 'för nära,' vilket annars kan skapa obehag. Det innebär att ytorna behöver vara tillräckligt stora i förhållande till det antal personer som ska använda dem.

Sammanfattningsvis visar dessa exempel att en genomtänkt lokalisering av stadsrum för socialt utsatta kan bidra till att skapa förutsättningar för en bättre samexistens mellan olika grupper i staden. Detta kan uppnås genom att skapa platser specifikt riktade till socialt utsatta, genom att utveckla stadsrum där olika grupper samexisterar, samt genom att indela rummet i zoner som riktar sig till olika grupper.

Utformning av platser för socialt utsatta

Förutom en medveten lokalisering av platser för socialt utsatta, krävs också att dessa platser utformas på ett medvetet sätt. Flera av de studerade projekten kan ge inspiration till hur stadsrum för socialt utsatta kan utformas.

Ett exempel är förnyelsen av Klostertervet i Århus i Danmark som genomfördes under 2018. Fysiska åtgärder på själva torget var en central del i arbetet med att hitta lösningar för situationen på Klostertervet. Under arbetet med torget betonades vikten av att säkerställa goda toalettförhållanden och att stadsrum för socialt utsatta håller minst samma standard som andra stadsrum i staden (Kenneth Balfelt Team, 2016a). Genom att skapa ett ljusare, öppnare och mer inbjudande stadsrum var avsikten att stödja de sociala satsningar som pågick i området. Fyra busskurer som var ett vanligt tillhåll för hemlösa togs bort, och torget försågs med bänkar, cykelställ, två nya toaletter och en urinoar.

År 2014 utarbetade Kenneth Balfelt Team och Land+ landskapsarkitekter ett program som är en sammanställning av vad de menar är viktigt vid utformningen av mobila repliplatser för socialt utsatta. Programmet baseras på en kartläggning av hur repliplatserna används och på en omfattande dialog med de socialt utsatta som använder dem. Programmet belyser flera olika aspekter, bland annat vikten av ett uppvärmt rum med upphöjt golv, väderskydd, urinoarer för både män och kvinnor samt växtlighet som tydligt avgränsar platsen från omgivningen fram.

Mobil repliplats, Odense, Danmark. Foto: Petter Nilsson, Göteborgs stad.

STADSRUM FÖR FLER

Exempel på toalettförhållanden, Odense, Danmark. Foto: Petter Nilsson, Göteborgs stad.

Vidare framhåller man att funktioner som även kan tilltala andra grupper, såsom en cykelpump eller något för hundägare, kan främja möten och dialog mellan olika grupper. Man lyfter även vikten av att utformningen är estetisk tilltalande och har en god ljuddämpande förmåga och att konstruktionen är av solid karaktär och lätt att använda. Flyttbara möbler och icke brännbara material, såsom stål, rekommenderas med anledning av risken för bränder vid repliplatserna. Dessutom påpekas att möbler och utformning bör väljas för att underlätta städning och underhåll och att det är viktigt med tillgång till papperskorgar, nålboxar och donationslådor. Man betonar också att gränser bör gestaltas med fokus på både avskärmning från gatan, så att socialt utsatta inte känner sig stirrade på, samt med överblickbarhet för polisen och andra människor. Programmet för repliplatserna lyfter även fram behovet av att skapa flera grupper med sittplatser för att minska eventuella konflikter mellan socialt utsatta (Kenneth Balfelt Team, 2014).

Gruppens heterogena karaktär, liksom behovet av att vara både ensam och i samspel med andra, lyfts också fram i andra typer av projekt för socialt utsatta. Ett exempel är utformningen av en gårdsmiljö i Kirkens Korshærs dagverksamhet i Odense utfört 2014. Gården omvandlades i processen från en asfalterad och grusad yta till en trädgård med olika zoner. Denna omvandling baserades på en kartläggning där man undersökte brukarnas önskemål och behov vad gäller gårdens gestaltning (Kenneth Balfelt Team, 2016b, s. 38). Med detta som utgångspunkt tog man fram principer för gårdens utformning.

Avsikten var att skapa en utemiljö som var mångsidig och användbar för många olika aktiviteter och användare. Möbleringen, till exempel bord och bänkset, skulle möjliggöra att sitta i olika

STADSRUM FÖR FLER

grupper efter behov. Den öppna innergården skulle erbjuda både skugga och lä. De socialt utsatta önskade sig också fler och bättre sittplatser och mer utrymme i allmänhet. Hundägare efterfrågade fungerande lösningar för hundar, som ofta sprang omkring fritt utan tillsyn då det varken fanns krokar eller andra möjligheter att koppla fast sin hund. Detta utgjorde inte enbart ett problem för de socialt utsatta utan bidrog även till otrygghet för förbipasserande. Liknande problematik har också rapporterats från andra projekt såsom Sumpen och Rødegårdsparken (Stender m.fl. 2010).

Kenneth Balfelt Team (2016b) lyfter fram att flera av de socialt utsatta som deltog i arbetet uttryckte önskemål om en utomhusmiljö som kunde stödja ett mer aktivt vardagsliv. Med detta som utgångspunkt identifierades tre aktivitetskategorier med utgångspunkt i olika sätt att relatera en individ till en grupp (Kenneth Balfelt Team, 2016b). För det första lyftes behovet av platser där man kan vara tillsammans med andra, såsom till exempel en boulebana, en grillplats eller en eldstad fram. Vidare lyftes även vikten av plats för passiva gemensamma aktiviteter, där individen gör något i sällskap med andra utan behov av interaktion, som exempelvis att gå på en konsert, njuta av naturen eller titta på TV. Slutligen betonades vikten av platser för lugn och avskildhet, då de socialt utsatta lyfte fram att de ofta saknade platser som kunde hjälpa dem att slappna av eller fördjupa sig i en aktivitet såsom till exempel att läsa, gräva i jorden, sitta och titta in i en fontän eller lyssna på naturens ljud.

Gården indelades med en pergola och odlingslådor för olika aktiviteter och upplevelser. Kenneth Balfelt Team (2016b) lyfter att ett av målen med gården var att skapa ett gårdsrum där personal och brukare kan vara tillsammans och interagera på ett ”tredje sätt”, som varken är helt på personalens villkor, som i det institutionaliserade utrymmet inomhus, eller helt på brukarnas villkor, som i dryckesbodarna utanför. Företaget Land+ landskapsarkitekter, rådgivare vid projektet, menar att gården har blivit en mötesplats, där socialt utsatta har tagit rätten till rummet och själva sköter om växterna och organiserar aktiviteter.

När det gäller den rumsliga organiseringen av stadsrummet liknar många av de ovannämnda kvaliteterna de som lyfts fram av forskare som arbetat med utvärdering av ett brukarrum i Oslo (Olsen & Skretting, 2007). I Oslo öppnades det första injektionsrummet 2005, som sedan utvärderades av forskare två år senare. Liksom vid utformningen av stadsrum lyfter forskarna här behovet av flera separata rum med olika funktioner, behovet av tillräckligt stora rum för ökad säkerhet och trygghet och behovet av flera utgångar för att bidra till ökad säkerhet i situationer där en brukare blir aggressiv eller agerar hotfullt. Genom att skapa bättre rumsliga förutsättningar menar forskarna att man kan öka värdigheten för den aktuella målgruppen, både på ett individuellt och ett övergripande plan, samt skapa ökade möjligheter till vård- och omsorgsuppföljning, bättre spruthygien och ökad säkerhet för brukare och medarbetare (Olsen & Skretting, 2009).

Sammantaget visar genomgången av de praktiska exemplen på hur man kan arbeta med utformningen av stadsrum för socialt utsatta utifrån ett antal olika perspektiv. Dels visar den på vikten av att skapa stadsrum som kan rymma en mångfald av aktiviteter och ge utrymme för både avskildhet och gemenskap. Vidare pekar den på att stadsrummen bör vara tillräckligt stora och ha

STADSRUM FÖR FLER

en variation av funktioner och estetiska uttryck, såsom olika typer av sittplatser, grönytor och aktivitetsplatser. Detta är också viktigt då socialt utsatta utgör en heterogen grupp som kan ha behov av att dela upp sig i flera olika grupperingar. Det är även viktigt att skapa plats för de socialt utsattas hundar. Vidare pekar genomgången på vikten av skydd från väder och vind samt tillgång till vatten och sanitet. Möblering och utrustning bör vara slitstark och ha få lösa delar för att motstå brand och vandalism. Gestaltade gränser såsom häckar, markbeläggning, belysning och staket till överblickbarhet och trygghet, liksom att kameraövervakning kan öka tryggheten för socialt utsatta, som generellt är en brottsutsatt grupp.

Vidare behöver man vara beredd att omvärdera lösningar över tid om förutsättningarna förändras. Därför kan det vara en fördel att arbeta med flyttbara möbler och konstruktioner som kan omplaceras i staden vid behov. Slutligen är städning och sophantering avgörande för att skapa förutsättningar för trivsel och acceptans bland övriga grupper.

Process och andra faktorer

Den byggda miljön är en viktig förutsättning för en mer inkluderande stad. Att skapa stadsrum för fler kräver dock olika insatser från många håll, där den byggda miljön bör vara en del av en större helhet.

Flera danska exempel pekar på vikten av att samverka och samla staden både organisatoriskt och socialt (Kenneth Balfelt Team, 2016a; Stender m.fl., 2010). Erfarenheter från bland annat Odense visar på vikten av att ha politiskt stöd för att utveckla en strategi för att skapa stadsrum för personer i social utsatthet.

Vidare pekar de studerade exemplen på behovet av att skaffa sig god kunskap om befintlig social och fysisk infrastruktur för socialt utsatta (Skov-Petersen m.fl., 2017; Stender m.fl., 2010). Ett sådant underlag ger kommunen en bättre förståelse för nuläget och möjliggör medvetna förändringar i den fysiska miljön och placeringen av viktiga funktioner för att styra socialt utsatta till och från specifika platser i staden.

Det är därför centralt att föra en bred dialog med polisen, bevakningsbolag, idéburna aktörer, boende och verksamheter i området. Samlade erfarenheter från Danmark visar också på behovet av kontinuerlig och förebyggande samverkan med grannskapsaktörer kring verksamheter och platser för socialt utsatta. Vidare menar Stender m.fl. (2010) att det alltför sällan förs en dialog direkt med de socialt utsatta vid genomförandet av stadsomvandlingsprojekt. De pekar på att en dialog med de socialt utsatta är viktig dels för att de socialt utsatta är flitiga användare av det offentliga rummet och sitter på viktig kunskap om platsen, dels för att undvika ryktesspridning och missnöje bland de socialt utsatta (Stender m.fl., 2010, s. 109). Kenneth Balfelt Team (2024b) kallar till exempel öldrickarna från Enghave Plads för ”superanvändare” av det offentliga rummet och pekar på att de socialt utsatta sitter där nästan hela dagen, året om och att ingen stadsplanerare,

STADSRUM FÖR FLER

antropolog, arkitekt, kommunaltjänsteman eller konstnär har så mycket erfarenhet av det offentliga rummet som de har.

Erfarenheter från omvandlingen av Klostertorvet i Århus visar att enkla kontaktvägar, snabba åtgärder vid störningar samt god renhållning är viktiga åtgärder för att skapa trygghet och förtroende (Kenneth Balfelt Team, 2016a.). Även personer som arbetar lokalt med de socialt utsatta och som boende i närområdet kan kontakta lyfts fram som viktigt för att relationen mellan socialt utsatta och närboende ska fungera. Dessa personer kan stödja utvecklingen av en positiv relation mellan de socialt utsatta och andra aktörer i området. Det underlättar samtal, hantering av särskilt gränslösa individer, konflikthantering och etablering av nödvändiga beteendenormer för samexistens. Vid Klostertorvet finns till exempel en arbetskonsult som arbetar med att utveckla socialt utsattas roll i närområdet genom att erbjuda olika typer av småjobb som att städa på torget, tvätta stolar eller sköta grönskan och därigenom förbättra sin relation med närsamhället och näringslivet som de utför uppgifterna åt. Detta områdesbaserade förhållningssätt där medborgare, användare, institutioner, föreningar och förvaltningarna samarbetar möjliggör att man kan hantera frågor som uppstår i området innan de blir till problem (Christensen, 2014).

De genomgångna exemplen visar att dialogen med de socialt utsatta kan föras både på kommunal och på lokal nivå. Erfarenheter från Odense kommuns arbete med ett råd för socialt utsatta visar hur man kan utveckla dialogen med de socialt utsatta på en kommunal nivå. Rådet, som inrättades 2007, fokuserar på de socialt utsattas brist på boendemöjligheter samt på att det i staden finns grupper av utsatta medborgare som på grund av hemlöshet och missbruk använder sig av stadens rum och faciliteter och som behöver platser där de kan vistas både inomhus och utomhus. Bildandet av rådet för socialt utsatta har bidragit till att öka den politiska medvetenheten om deras situation och har även lett till att kommunens anställda fått bättre kännedom om dessa frågor (Stender m.fl., 2010, s. 72).

Programmet för repliplatser är ett annat exempel på en dialogprocess där man involverat socialt utsatta (Kenneth Balfelt Team, 2014). Programmet har genomförts mot bakgrund av en serie möten med socialt utsatta. Det första steget i processen var att skapa en överblick över vilka platser som droganvändare och äldre använde i Odense. I nästa steg diskuterades utformningen av de specifika platserna med användarna samtidigt som gruppen introducerades för projektets ekonomi för att tillsammans få en uppfattning om vad som var möjligt inom den givna budgeten. All information om värderingar, regler, behov, funktioner och estetik samlades sedan i ett program som presenterades för användarna (Kenneth Balfelt Team, 2014).

Odense kommuns arbete innehåller även exempel på dialogprocesser på lokal nivå. Ett exempel är utvecklingen av Østerbro, som i en dansk kontext har lyfts fram som ett lyckat exempel på samverkan med socialt utsatta grupper (Carlberg & Buchhave Lind, 2017; Christensen, 2014; Kenneth Balfelt Team, 2016b). Under perioden 2012–2016 arbetade Odense kommun med en områdesförnyelse av stadsdelen Østerbro för att utveckla området till en hållbar och hälsosam del av staden. Som en del av detta öppnade hjälporganisationen Kyrkans Korshær en nattverksamhet

STADSRUM FÖR FLER

för hemlösa med beroendeproblematik år 2011, och 2013 byggdes en dagverksamhet med brukarrum, hälsorum och café. I samband med detta utvecklade man i samarbete med brukarna en gårdsmiljö med plats för grill, boule och rabatter.

Även Århus kommun har, med inspiration från Odense, arbetat på liknande sätt vid utvecklingen av Klostertorvet. Projektet byggde på en bred dialog där företagets representanter bland annat intervjuade socialt utsatta, de yrkesverksamma som arbetar med dem, näringslivet, grannar, fastighetsägare och polisen (Kenneth Balfelt Team, 2016a). Detta gav ett brett underlag som gav förståelse för problematiken och pekade ut behov och möjligheter för det fortsatta arbetet.

Det finns också exempel på inomhusmiljöer för personer med missbruksproblematik som gynnats av dialogprocesser med användargruppen och personal. Ett exempel är brukarrummet i Oslo, där man, baserat på intervjuer med anställda och ansvariga, utvärderade erfarenheter och formade principer för den framtida utformningen av permanenta injektionsrum. Utvärderingarna visade på vikten av att aktivt involvera medarbetarna i utformningen och driften av anläggningen samt att ha en bra kommunikation mellan anställda och ledningen när nya idéer ska prövas (Olsen & Skretting, 2007; 2009).

De genomgångna exemplen visar att en bred dialog med socialt utsatta och andra aktörer bidrar till en ökad kunskap om olika gruppers behov och en ökad förståelse mellan olika grupper. Vidare krävs beredskap för att förändra och anpassa lösningar över tid, då förutsättningarna på en plats kan förändras. Detta var till exempel fallet vad gäller Sumpen i Köpenhamn. Platsen, som var utformad för lokala öldrickare, togs sommaren 2012 över av drogförsäljare som tvingade bort öldrickarna från platsen (Raun Westh, 2012). För att få bort drogförsäljningen från parken rensade Köpenhamns kommun området. För att inte lämna öldrickarna utan plats etablerades en tillfällig lösning, fortfarande i Nørrebroparken, samtidigt som kommunen sökte en ny permanent plats i Nørrebros tätbebyggda område. Olika aspekter var viktiga i valet av plats för nya Sumpen, såsom ljudförhållanden, sannolikheten för att andra grupper än öldrickarna åter tar över platsen samt öldrickarnas egna önskemål. Till slut etablerades en ny plats i närheten kallad Humlehaven. Den nya platsen för öldrickarna ligger i närheten av flera platser där många barn vistas såsom en skola och en simhall. Erfarenheter från Sumpen, som låg tio meter från Nørrebroparkens lekplats, visade dock inte på konflikter mellan dessa två användargrupper. Drygt tre år efter etableringen noterades dock ett antal utmaningar med användningen såsom urinerings, oväsen och slagsmål (Nørrebro lokaludvalg, 2016). I dialog med Humlehavens grannar utvecklades åtgärder för att lösa problemen såsom att sätta upp en pissoar, ta bort ett staket så att platsen inbjuder till att ta en genväg över den, ta bort en häck för att skapa utsikt från gatan och öka säkerheten och plantera träd så att sikten uppifrån minskar.

De samlade erfarenheterna från de praktiska exemplen visar att det krävs en helhetssyn som inkluderar samverkan mellan olika aktörer, kontinuerlig dialog med de socialt utsatta och andra aktörer och en flexibel inställning till förändrade förutsättningar. Det krävs således både en plan för hela stadsutvecklingsprocessen och en plan för förvaltning, skötsel och förändring över tid.

4 Diskussion och slutsatser

Fokus för denna rapport har varit att utifrån ett stadsbyggnadsperspektiv bidra med en kunskapsöversikt kring social utsatthet och stadsutveckling. Rapporten består dels av en genomgång av aktuell forskning kring socialt utsatta grupper i staden, dels en genomgång av ett antal nordiska stadsutvecklingsprojekt som har haft fokus på inkludering av socialt utsatta grupper i stadens offentliga rum.

Genomgången av forskningsläget tar utgångspunkt i att de vetenskapliga studierna lyfter fram det offentliga rummets centrala roll för demokratin, som en plats för alla och där olika grupper och typer av aktiviteter möts. Vidare belyser rapporten forskning kring exkluderande design i stadsrummet samt forskning och utvecklingsprojekt kring inkluderande design.

Mycket av forskningen kring socialt utsatta i det offentliga rummet fokuserar på hur socialt utsatta exkluderas från det offentliga rummet, både genom lagar och förbud och genom strategier som tränger undan socialt utsatta från det offentliga rummet. Studien pekar på att det finns relativt omfattande kritisk forskning kring exkluderande design, som lyfter fram exkluderande design som en del av utvecklingen mot ett ökat fokus på att locka attraktiva grupper till städerna, samtidigt som oönskade grupper såsom socialt utsatta utesluts.

Ett flertal forskare kritiserar således det ökade fokus som riktats mot att locka attraktiva invånare till städerna, i kombination med närvaron av exkluderande design i stadsrummet samt utvecklingen mot alltmer övervakning och regleringar i det offentliga rummet. De menar att detta är ett tecken på bristande respekt för socialt utsatta grupper och att det strider mot idén om alla människors rätt till det offentliga rummet. Dock har det på senare tid kommit alltmer forskning som pekar på vikten av att nyansera denna bild.

För det första pekar denna forskning på att övergången till att flytta fokus mot att skapa en stad som ska locka attraktiva grupper, och därmed samtidigt exkludera socialt utsatta, inte har varit så endimensionell som det ibland framställs. I stället menar forskarna att övervakning och kontroll i det offentliga rummet ibland kan vara motiverad, även utifrån de socialt utsattas perspektiv, då det till exempel kan bidra till ökad trygghet för socialt utsatta, som generellt är en brottsutsatt grupp. Vidare påpekar de att disciplinära åtgärder ibland kombineras med stödjande insatser, vilket innebär att man som helhet skapar en bättre situation för socialt utsatta. Forskning visar också på bristen på empiriska studier som belyser de faktiska effekterna av exkluderande design och hur den påverkar människors förutsättningar och välbefinnande, samt en generell brist på empirisk kunskap kring vad socialt utsatta grupper har för önskemål och behov vad gäller det offentliga rummet.

Bristen på systematisk empirisk kunskap kring socialt utsattas situation och behov i det offentliga rummet kan även bekräftas med utgångspunkt i vår genomgång av forskningslitteraturen.

STADSRUM FÖR FLER

Genomgången av litteraturen visar att det finns begränsat med forskning som empiriskt undersökt vilka konsekvenser olika utformningar av det offentliga rummet får för socialt utsatta grupper och det finns begränsat med empirisk kunskap kring hur socialt utsatta grupper upplever och påverkas av exkluderande design. Det finns också begränsat med forskning kring vad socialt utsatta grupper har för önskemål och behov vad gäller placeringen och utformningen av offentliga rum. Detsamma gäller bristen på systematisk uppföljning och utvärdering av genomförda projekt med fokus på socialt utsatta grupper i det offentliga rummet. Den kritiska forskningen tenderar heller inte att belysa de målkonflikter som behöver hanteras i stadsutvecklingsprocesser, utan lyfter snarare fram socialt utsattas rätt till staden på ett principiellt plan.

Det finns således begränsat med empirisk grundad forskning kring hur man skapar stadsrum som gynnar socialt utsatta och hur man kan hantera målkonflikter mellan olika grupper och behov i stadsrummet. Utifrån vår samlade genomgång av forskningen och de studerade exempel kan vi dock se vissa teman. De berör både hur man kan arbeta med placering av platser för socialt utsatta, utformning av den byggda miljön och andra organisatoriska och politiska aspekter.

Ett antal olika perspektiv lyfts fram baserat på genomgången av de nordiska exemplen. För det första visar den på hur de politiska förutsättningarna sätter ramar för hur arbetet med socialt utsatta ser ut och hur detta skiljer sig mellan olika länder. Till exempel sätter bostadspolitik, alkoholpolitiken och narkotikapolitiken ramar för hur arbetet med socialt utsatta i det offentliga rummet kommer till uttryck. Likaså spelar politisk uppbackning lokalt en avgörande roll för hur arbetet med socialt utsatta kan bedrivas.

För det andra lyfts vikten av att ta utgångspunkt i staden som helhet och hantera frågan på olika skalnivåer. Här pekar rapporten på vikten av att se staden som en helhet i stället för att hantera varje plats separat. Detta arbete behöver bygga på en förståelse för allas rätt till det offentliga rummet. Dock pekar erfarenheter från de genomgångna fallen på att det ibland är nödvändigt att dela upp det offentliga rummet för att möjliggöra samexistens mellan olika grupper. Om socialt utsattas rörelser i staden ska styras behöver det baseras på en förståelse för vad som attraherar dem till specifika platser, såsom visuella och funktionella aspekter, känsla av trygghet och tillhörighet, samt närhet till social service, alkoholförsäljning och kollektivtrafik.

För det tredje visar genomgången av de nordiska exemplen att man på en lokal nivå kan dela upp stadsrummet så att olika delar av rummet riktar sig till olika grupper. De genomgångna exemplen visar att socialt utsatta kan integreras i stadsrummet på olika sätt. Det finns exempel både på stadsrum som är specifikt anpassade för socialt utsatta och på stadsrum där socialt utsatta får en plats vid sidan av andra grupper genom zonindelning.

Exemplen pekar på att en genomtänkt lokalisering och zonerings av stadsrummet kan bidra till att skapa förutsättningar för en bättre samexistens mellan olika grupper i staden. Det är också avgörande att tänka på överblickbarhet och genomsikt för att skapa trygghet, samt att utforma tillräckligt stora ytor som möjliggör samexistens utan att olika grupper stör varandra. Samtidigt

STADSRUM FÖR FLER

lyfter man fram etiska dilemman med att ha utpekade platser specifikt riktade till socialt utsatta, såsom att personer kan riskera att fastna i missbruk på grund av att de hänvisas till särskilda platser där många personer med beroendeproblematik samlas.

Vidare pekar genomgången av de nordiska exemplen på faktorer som är viktiga att ta hänsyn till vid utformning av platser för socialt utsatta. Här lyfts vikten av att skapa mångsidiga miljöer med olika funktioner och användningsområden, anpassade för olika grupper, fram. Praktiska erfarenheter visar på vikten av att arbeta med slitstarka och tåliga materialval. Vidare pekar exemplen på vikten av väderskyddade sittplatser, tillgång till vatten och sanitet liksom en långsiktig strategi för skötsel och underhåll.

De praktiska exemplen visar således på strategier för att inkludera socialt utsatta kan utformas på olika skalnivåer; både på en övergripande kommunal nivå, på stadsdelsnivå och på en lokal nivå. Vidare behöver strategier i det fysiska rummet kombineras med andra insatser. De genomgångna exemplen pekar på vikten av att utveckling av platser för socialt utsatta omfattar hela processen, från planering och byggande till förvaltning och att man måste vara beredd att ompröva lösningar när förutsättningarna ändras. Den pekar också på vikten av att detta arbete utförs i bred dialog med en mängd olika berörda aktörer.

Sammantaget visar genomgången av de praktiska exemplen på vikten av att utgå från allas rätt till det offentliga rummet, men också på nödvändigheten av att vara beredd på att kompromissa för att hantera de målkonflikter som kan uppstå mellan olika intressen och behov i det offentliga rummet. Detta arbete behöver bedrivas strategiskt med ett helhetsperspektiv på stadsutveckling som inkluderar olika skalor, hela utvecklingsprocessen och som involverar en mängd olika aktörer, inte minst de socialt utsatta själva.

Genomgången av forskningen och de praktiska exemplen pekar på skillnaden mellan ett idealistiskt och ett pragmatiskt synsätt på allas rätt till det offentliga rummet. Medan mycket av forskningen pekar på allas rätt till det offentliga rummet utifrån ett principiellt perspektiv, fokuserar många av de praktiska exemplen på hur vi kan hitta sätt att samexistera och hantera de målkonflikter som kan uppstå i det offentliga rummet. Samtidigt pekar både delar av forskning och de praktiska exemplen på behovet av att hitta platsspecifika och pragmatiska lösningar. Det finns därför behov av framtida forskning som både tar utgångspunkt i allas rätt till det offentliga rummet och samtidigt belyser hur man kan hantera målkonflikter mellan olika grupper och behov i staden. För att åstadkomma detta krävs ökad empirisk kunskap om socialt utsattas önskemål och behov i det offentliga rummet.

5 Referenser

- af Ekström, H., Blomqvist, K., Jahnke, M., & Bosaeus, M. (2019). *Studie av definition och tillämpning av begreppet tillgänglighetsdesign. En studie som underlag för tillämpning av begreppet tillgänglighetsdesign*. Vinnova Rapport VR 2019:02. Stockholm: Vinnova.
https://www.vinnova.se/contentassets/589df96f893c4fc4a74adflaca76d2e7/vinnova_rapport_2019-02.pdf?cb=20190326104940
- Baillergeau, E. (2014). Governing public nuisance: Collaboration and conflict regarding the presence of homeless people in public spaces of Montreal. *Critical Social Policy*, 34(3), 354-373. <https://doi.org/10.1177/0261018314527716>
- Bancroft, M., & Houborg, E. (2020). Managing coexistence: resident experiences of the open drug scene and drug consumption rooms in inner Vesterbro, Copenhagen. *Contemporary drug problems*, 47(3), 210-230. <https://doi.org/10.1177/00914509209124>
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity* [EPUB]. Polity Press.
- Boverket (2024, 5 juni). *Användning av allmän plats*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/detaljplan/planbestammelser/anvandning-av-allman-plats/>
- Carlberg, N., & Buchhave Lind, H. (2017). *Sociale mursten: seks eksempler på arkitektur, som gør en forskel for socialt udsatte*. Den A.P. Møllerske støttefond og Realdania.
- Christensen, E. (2014). *Områdefornyelsen fortæller: 15 gode historier fra den helhedsorienterede byfornyelse*. Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter.
<https://www.sm.dk/media/24850/omraadefornyelsen-fortaeller.pdf>
- Clarke, A., & Parsell, C. (2019). The potential for urban surveillance to help support people who are homeless: Evidence from Cairns, Australia. *Urban studies*, 56(10), 1951-1967.
<https://doi.org/10.1177/004209801878905>
- Crawford, M. (1995). Contesting the Public Realm: Struggles over Public Space in Los Angeles. *Journal of Architectural Education*, 49(1), 4-9.
<https://doi.org/10.1080/10464883.1995.10734658>
- Cruse Sondén, G. & Olsson, S. (2015). *Positivparken, torget och missbrukarna - en studie*. Göteborg: S2020 och Göteborgs universitet.
- de Fine Licht, K. P. (2017). Hostile urban architecture: A critical discussion of the seemingly offensive art of keeping people away. *Etikk I Praksis - Nordic Journal of Applied Ethics*, 11(2), 27-44. <https://doi.org/10.5324/eip.v11i2.2052>

STADSRUM FÖR FLER

de Fine Licht, K. P. (2020). "Hostile architecture" and its confederates: A conceptual framework for how we should perceive our cities and the objects in them. *Canadian Journal of Urban Research*, 29(2), 1-17.

Doherty, J., Busch-Geertsema, V., Karpuskiene, V., Korhonen, J., O'Sullivan, E., Sahlin, I., Petrillo, A., & Wagnanska, J. (2008). Homelessness and exclusion: regulating public space in European cities. *Surveillance & Society*, 5(3). <https://doi.org/10.24908/ss.v5i3.3425>

EMCDDA. (2018). Drug consumption rooms: an overview of provision and evidence. *Perspectives on Drugs*. EMCDDA, Lisbon.

Eskestuna kommun (2024). *Hemlöshet*. <https://www.eskestuna.se/kommun-och-politik/hallbar-stad/hemloshet>

Gabrielsson, C. (2006). *Att göra skillnad: det offentliga rummet som medium för konst, arkitektur och politiska föreställningar*. Stockholm: KTH, Architecture.

Gehl, J., Gemzøe, L., Kirknæs, S., & Søndergaard, B. S. (2006). *New city life*. Arkitektens Forlag.

Göteborgs stad. (2011). SKA. Social konsekvensanalys. Människor i fokus 1.0. <https://www.boverket.se/contentassets/c297121759be4777b8128c345679b60f/opa-ska-goteborgs-stad.pdf>

Haugen, K., & Gil Sola, A. (2022). *Normkritiska perspektiv: Tillämpningar inom samtida svensk samhällsplanering: Kunskapsöversikt*. RISE Rapport 2022: 07. <http://ri.diva-portal.org/smash/get/diva2:1630771/FULLTEXT02.pdf>

Hennigan, B., & Speer, J. (2019). Compassionate revanchism: The blurry geography of homelessness in the USA. *Urban Studies*, 56(5), 906-921. <https://doi.org/10.1177/0042098018762012>

Johnsen, S., & Fitzpatrick, S. (2010). Revanchist sanitisation or coercive care? The use of enforcement to combat begging, street drinking and rough sleeping in England. *Urban Studies*, 47(8), 1703-1723. <https://doi.org/10.1177/0042098009356128>

Johnsen, S., Watts, B., & Fitzpatrick, S. (2021). Rebalancing the rhetoric: A normative analysis of enforcement in street homelessness policy. *Urban Studies*, 58(2), 355-371. <https://doi.org/10.1177/0042098019898369>

Kasa, E., Engberg Habazin, M., & Björstad, J. (2020). *Rumslig jämlikhet. En vägledning från Haninge kommun & Living Cities*. Haninge kommun & Living Cities.

Kenneth Balfelt Team. (2014). *Program for Mobile Hellesteder – frirum for brugerne*. https://www.kennethbalfelt.org/_files/ugd/2d6140_b95379cba4ea476c8a6de43d69bcaac3.pdf

STADSRUM FÖR FLER

- Kenneth Balfelt Team. (2016a). *Klostertorvsområdet – Kontekstanalyse*.
https://www.kennethbalfelt.org/_files/ugd/2d6140_9c5ab79cde4d4422887ab7813db12620.pdf
- Kenneth Balfeldt Team. (2016b). *Kunstnerisk udviklede metoder til brugerinvolvering*.
https://www.kennethbalfelt.org/_files/ugd/2d6140_7769789530734af5a319afaeb4828637.pdf
- Kenneth Balfelt Team. (2024a). *Klostertorvet*. <https://www.kennethbalfelt.org/klostertorvet>
- Kenneth Balfelt Team. (2024b). *Praksis*. <https://www.kennethbalfelt.org/praksis>
- Levy, J. (2022). *Homeless in 'The People's Home': Exploring the experiences of 'vulnerable EU citizens' in Stockholm, Sweden*. Doctoral dissertation, Department of Human Geography, Stockholm University.
- Low, S. & Iveson, K. (2016). Propositions for more just urban public spaces. *City*, 20(1), 10-31.
<https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1128679>
- Malmö stad (uå). *Rosens röda matta*. <https://video.malmo.se/?bctid=2938325670001>
- Mellgren, F. (2018). *Danmark och Norge tar helt annan väg än Sverige*. Svenska Dagbladet.
<https://www.svd.se/a/OnQW9I/danmark-och-norge-tar-helt-annan-vag-an-sverige>
- Molnar, S. (2024). *Matters of Worth: Practices, Actors and Objects of Valuation in the Design of Urban Space*. [Doktorsavhandling, Chalmers tekniska högskola]. Chalmers Research.
<https://research.chalmers.se/publication/542753>
- Nevéus, I. (2018). *Förbud mot hemlöshet driver Ungerns svagaste ut i skogen*. Dagens Nyheter.
<https://www.dn.se/nyheter/varlden/forbud-mot-hemlosket-driver-ungerns-svagaste-ut-i-skogen/>
- Nygaard-Christensen, M. & Bjerger, B. (2022). Inclusive gentrification? Reproducing logics of exclusion in strategies for inclusive urban planning. *Journal of Organizational Ethnography*, 11(1), 35-49. <https://doi.org/10.1108/JOE-05-2021-0024>
- Nørrebro lokaludvalg (2016). *I dialog med Humlehavens naboer*.
<https://noerrebrolokaludvalg.kk.dk/i-dialog-med-humlehavens-naboer/>
- Odense Kommune. (2024). *Strategi for den inkluderende by og housing first*.
<https://www.odense.dk/politik/politikker-strategier-og-planer/strategier/strategi-den-inkluderende-by-og-housing-first>
- Olsen, H. & Skretting, A. (2007). *Hva nå? Evaluering av prøveordning med sprøyterom*. Oslo SIRUS rapport nr. 7/2007 Statens institutt for rusmiddelforskning.
<https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2009-og-eldre/sirusrap.7.07.pd.pdf>
- Olsen, H. & Skretting, A. (2009). *Nye lokaler – andre resultater? – videreført evaluering av sprøyteromsordningen i Oslo*. Oslo SIRUS rapport nr. 7/2009 Statens institutt for rusmiddelforskning. <https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmloi/bitstream/handle/11250/276054/sirusrap.7.09.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

- Petty, J. (2016). The London Spikes Controversy: Homelessness, Urban Securitisation and the Question of 'Hostile Architecture'. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 5(1), 67-81. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v5i1.286>
- Philipp, C. (2017). *Bänke vor dem Westbahnhof, Wien, mit Bügeln, um das Liegen zu verhindern* [fotografi]. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Westbahnhof,_hostile_benches_02.jpg. CC BY-SA 4.0. <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.
- Raun Westh, R. (2012). *Pushere kaprer alkoholernes oase i Nørrebroparken*. Politiken. <https://politiken.dk/danmark/art5404177/Pushere-kaprer-alkoholernes-oase-i-Nørrebroparken>
- Rosenberger, R. (2020). On hostile design: Theoretical and empirical prospects. *Urban Studies*, 57(4), 883-893. <https://doi.org/10.1177/0042098019853778>
- Roy, P. (2018). "Welcome in my backyard"... but on my terms: making sense of homeless exclusion from renewed urban spaces in Copenhagen. *GeoJournal*, 83(2), 289-304.
- Skov-Petersen, H., Carstensen, T. A., & Lund, D. H. (2017). *Socialt udsatte borgeres rumlige adfærd i Odense*. (1 udg.) Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. IGN Rapport.
- Socialförvaltningen Sydväst (2022). *Reserapport Köpenhamn och Odense*. Göteborgs stad. Opublicerat material.
- Socialförvaltningen Sydväst (2024). *En stad med plats för socialt utsatta? Mutual Benefits i Stadsutvecklingsprocessen*. Göteborgs stad.
- Stender, M., Mertner, S., Hauxner, K., Nielsen, J. R., Willems, S., & Balfelt, K. A. (2010). *Byen som Dagligstue? Byfornyelse med plads til socialt udsatte*. Socialministeriet, Danmark.
- Sundén, D. (2023). *Det poänglösa alkoholmonopolet*. Rapport. Stockholm: Timbro. <https://timbro.se/app/uploads/2023/06/det-poanglosa-alkoholmonopolet.pdf>
- Thörn, C. (2011). Soft Policies of Exclusion: Entrepreneurial Strategies of Ambience and Control of Public Space in Gothenburg, Sweden. *Urban Geography*, 32(7), 989-1008. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.32.7.989>
- Veera utveckling. (2017). Utvecklingsarbete Kvilledalen. Fokus Backaplan. Dokumentation workshop 2017-09-19. Opublicerat material.
- Weintraub, J. (1997). The theory and politics of the public/private distinction. I Weintraub, J., & Kumar, K. (Eds.). (1997). *Public and private in thought and practice: Perspectives on a grand dichotomy*. University of Chicago Press.
- Wikberg Nilsson, Å., Eronen, M., Sjöholm, J., Hidman, E., Molnar, S., Andersson, L., Crossler Ernström, T., & Haugen, K. (2022). *Perspektiv & verktyg för design av samskapade*,

STADSRUM FÖR FLER

inkluderande & attraktiva livsmiljöer. Vinnova. <https://www.ri.se/sites/default/files/2022-10/Slutrapport%20-%20En%20plats%20att%20leva%20p%C3%A5.pdf>

Zimmermann, J. L. (2018). *Espace extérieur de détente; place du Portail Matheron (AVIGNON,FR84)* [fotografi]. Flickr.

https://www.flickr.com/photos/jeanlouis_zimmermann/52103353000/in/photostream/.

CC BY 2.0. <https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/>.

CHALMERS